Život a dílo
PhDr. Marie Těšitelové, DrSc.

Vypracovala Eva Ševčíková

PhDr. Marie Těšitelová, DrSc.

- Bohemistka a představitelka české kvantitativní lingvistiky
- Narodila se 3. 4. 1921 v mlynářské rodině
- Svůj vztah k rodnému prostředí vyjádřila v příspěvku *Slovník starých českých mlýnů*, otištěném roku 1963 v *Naší řeči*.
- Vysokoškolskému studiu se mohla věnovat až po válce
- Na pražskou Filozofickou fakultu přichází v roce 1945, studuje bohemistiku a historii
- Provedla velmi podrobný průzkum knihy K. Čapka a výsledky uveřejnila (*Naše řeč* 32, 1948) pod názvem *O frekvenci slov a tvarů v Čapkově románu Život a dílo skladatele Foltýna*. Zde se poprvé setkává s **kvantitativní lingvistikou**, které později zasvětí celý život

- Zájem o vědeckou práci ji přivádí do Výzkumného ústavu pedagogického. Nejdříve byla spoluautorka učebnic českého jazyka pro ZŠ, později s **J. Jelínkem** a **J. V. Bečkou** zpracovává frekvenční slovník češtiny
- V roce 1956 přechází do Ústavu pro jazyk český, kde se podílí na přípravě 2. svazku *Slovníku spisovného jazyka českého*
- V roce 1965 se stává vedoucí oddělení kvantitativní lingv., v této funkci setrvává až do zániku oddělení (polovina 80. let)
- V roce 1990 odchází do penze
- Zemřela 30. 10. 2011

„Žila po celý dlouhý život osaměle a svět si držela od těla. Radosti i trapnosti rodinného života ji minuly. Znala jen jazykovědu. A jí, jak se říká, obětovala všechno.“

„Dopisy psala (...) důsledně rukou, přestože s počítačem se na rozdíl od většiny svých vrstevníků snadno sblížila (jak by ne, vždyť kvantitativní lingvistika, její možná jediná životní láska, se bez počítačů neobejde; zažila ovšem ještě prehistorii děrných štítků).“

(Jaromír Slomek)

PUBLIKAČNÍ ČINNOST

- Příspěvky v časopisech a sbornících publikovaných doma i v zahraničí, články psala v němčině i angličtině, což bylo tehdy mezi českými jazykovědci výjimečné
- Knižní publikace

  O morfologické homonymii v češtině (1966)

  Otázky lexikální statistiky (1974)

  Využití statistických metod v gramatice (1980)

  Quantitative Linguistics (1992)
- Vysokoškolská skripta *Kvantitativní lingvistika* (1977, přepr. 1987)
- Značný autorský podíl na knížce *O češtině v číslech* (1987)
- Série studií o kvantitativních vlastnostech textů různých stylů
- Spolu s J. Petrem a J. Králíkem je autorkou frekvenčního *Retrográdního slovníku současné češtiny* (1986)

KVANTITATIVNÍ LINGVISTIKA

- Podobor obecné a matematické lingvistiky
- Hlavním cílem je formulovat obecné jazykové zákony
- Příklad:

- dříve: *protože* a *poněvadž* jsou spojky podřadicí příčinné + příklady
- KL: spojka *protože* zastoupena 1224 doklady (z 1 623 527) v 63 dílech (z možných 75) a ve všech funkčních stylech, nejvíce dokladů má v beletrii (477), v lit. pro mládež (263) a v dramatech (152), v pořadí slov podle jejich častosti je na 134. místě. Spojka *poněvadž* má jen 374 dokladů v 19 dílech, zvláště v lit. odborné (153) a vědecké (107), v básních není doložena. Z toho vyplývá: *protože* je běžná spojka, *poněvadž* je v próze naučné.

KVANTITATIVNÍ LINGVISTIKA

- Odvětvím KL je **lexikální statistika**
- první se jí zabývali stenografové (F. W. Käding)
- zájemci byli učitelé:
  - vyučování pravopisu (žáci budou umět psát slova, která budou užívat)
  - učení se cizímu jazyku podle nejběžnějších slov
- **Statistika tvaroslovná** (morfologická), statistika slovních druhů (např. substantiva, adjektiva a verba tvoří 86,96 % slovní zásoby)
- **Skladební statistika** měří délku věty (počtem slov), počet a umístění větných členů a složení souvětí (např. nejčastější typ souvětí se skládá ze dvou vět hlavních)
- **Statistika slohová**
- Vědomí budoucího významu pro překladatele

KVANTITATIVNÍ LINGVISTIKA

- Někteří badatelé se snažili vytvořit obecně platné zákony a zapomínali, že u jazyka to nejde jako např. u fyziky
- M. Těšitelová vyvrátila tzv. Zipfovy zákony a teorie F. Guirauda. (např. poměr mezi slovy formálními a plnovýznamovými není 50:50, v češtině je formálních slov 31−25 %, plnovýznamových 69−75 %)

DĚLENÍ SLOVNÍKŮ

- Slovníky **výkladové** x **speciální**
- Od 20. století se tvoří speciální slovníky:
  - diachronní (historické a etymologické)
  - nářeční a slangové
  - terminologické
  - cizích slov
  - onomastické
  - frazeologické
- Slovníky charakterizované nealfabetickým způsobem řazení materiálu:
  - retrográdní
  - frekvenční
  - věcné
  - synonymické

- Slovníky řazené na frekvenčním principu představují výrazné novum v lexikografii 2. poloviny 20. století
- Práce **Jaroslava Jelínka**, **Josefa Václava Bečky** a **Marie Těšitelové** byla první českou prací tohoto typu
- Významný pokrok ve frekvenčním lexikografickém popisu češtiny přinesla na konci 20. stol. korpusová lingvistika. Průkopnickým dílem tohoto typu v českém prostředí je *Frekvenční slovník češtiny* (2004) zpracovaný pod vedením Františka Čermáka

FREKVENČNÍ SLOVNÍK

- Nejdříve peripetie vzniku díla po druhé světové válce
- Po roce 1948 musely být ze zpracovaného materiálu některé texty, (např. projevy Edvarda Beneše) vypuštěny a jiné (např. projevy Antonína Zápotockého) nově zařazeny
- Dále hrozilo, že se dostane do rozporu se Stalinovým učením o marxismu v jazykovědě, a proto mohl slovník vyjít až dlouho po dokončení
- Prosadil ho až **J. Bělič** v roce 1961 a vyšel pod názvem *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*; napsal předmluvu
- Slovník je dodnes jediným zdrojem rozsáhlejšího poučení o rozložení slovní zásoby a gramatických kategorií v češtině

PŘEDMLUVA

(JAROMÍR BĚLIČ, 1961)

„Kvantitativní zkoumání jazyka nabývá v moderní jazykovědě stále většího významu (...) Zvlášť v slovní zásobě jazyka (...) je v souvislosti s vývojem života společnosti přece jen značný pohyb, u řady slov se mění jejich aktuálnost a tím se zvyšuje nebo snižuje častost jejich výskytu (...). Tento pohyb je zvlášť výrazný v dobách hlubokých revolučních změn, spojených nadto s prudkým rozvojem vědy a techniky (...). Např. slova jako brigáda, kombajn, mládežnický, atomový, jaderný, sídliště mají dnes patrně vyšší frekvenci, než jak se nám jeví z děl a časopisů ještě v prvních letech poválečných, z kterých byl materiál pro tuto publikaci doplňován. Nebo naopak sotva se dnes ze všech substantiv nejčastěji v češtině vyskytuje slovo pán, jak nám zde ukazuje rejstřík slov podle frekvence.“

FREKVENČNÍ SLOVNÍK

- Nestejné zastoupení: beletrie 30 %, mluvené projevy 6 %
- FS: *„Počet hesel v jednotlivých skupinách není stejný. (…) nejfrekventovanější slova jsou všem skupinám společná. Slova s nízkou frekvencí se již vymykají zákonitosti (…): jejich frekvence by nebyla o nic průkaznější, i kdybychom užili ve všech skupinách stejného počtu hesel.“*
- Potíží jsou slova tematická, proto se vychází z knih různého druhu
- Problém s mnohoznačností slov (např. *hlava* = lidská, rybí, ztrácet hlavu, hlava státu, hlava šroubu apod.)
- Těžkosti s pojmem „slovo“ (např. *byl bych býval přišel*)
- jednotlivá slova (předložky, členy sousloví např. *střední škola*)
- jedno heslo (slovesné tvary např. *přišel jsem*, sloveso se zvratným zájmenem např. *mýti se*, spřežky psané zvlášť i dohromady)

FREKVENČNÍ SLOVNÍK

- Práce byla započata v. 1940 pod vedením prof. Vladimíra Šmilauera a dokončena 1953
- Poděkování B. Havránkovi a J. Běličovi
- Obsahuje kapitolu o nejvýznačnějších pracích o frekvenci slov
- Frekvence slov v použitém materiálu, početnost typů skloňování substantiv, frekvence pádů, rodů a čísel při skloňování a frekvence slovesných tvarů
- V seznamu slov podle jejich frekvence má jen část slov pořadí obecně platné, další slova mají pořadí pravděpodobné
- Je založen na výpiscích ze 75 děl rozdělených do osmi funkčních oblastí užívání jazyka a zahrnuje 1 623 527 slov

FREKVENČNÍ SLOVNÍK

- Rozmanitý materiál zachycuje spisovný jazyk ve všech jeho funkcích. Slovník rozlišuje osm funkčních stylů: čtyři umělecké (beletrie, poezie, literatura pro mládež, dramata), čtyři odborné (odborná lit., žurnalistika, vědecká lit., mluvené projevy uveřejněné tiskem)
- Měly být zařazeny soukromé dopisy a mluvené projevy (obtíže se zaznamenáváním)
- K výběru se nevyužívalo děl vyšlých před rokem 1930
- Každé slovo se zapisovalo na lístek formátu A8, v pravém dolním rohu byla značka knihy, čísla str. a řádek (pro kontrolu gramatického určení a kontextu, např. *praví*). V pravém horním rohu byl slovní druh a tvar slova.

FREKVENČNÍ SLOVNÍK

- Bylo užito výpisků ze 75 děl:
  - J. Fučík, *Reportáž psaná na oprátce*
  - K. Čapek, *Obyčejný život*
  - J. Seifert, *Jaro sbohem*
  - F. Hrubín, *Krásná po chudobě*
  - M. Majerová, *Robinsonka*
  - J. Drda, *Hrátky s čertem*
  - *Ústava Československé republiky*
  - K. Chochola, *Spalovací motory*
  - Rudé právo
  - Svobodné slovo
  - O. Chlup, *Pedagogika*
  - V. Láska, *Úvod do geofysiky*
  - Kl. Gottwald, *Deset let*
  - E. F. Burian, *Voláno rozhlasem*

POŘADÍ SLOV PODLE FREKVENCE

- Pořadí slova

- Frekvence slova:
  - absolutní frekvence
  - počet skupin, v nichž se slovo vyskytlo
  - počet pramenů, v nichž je heslo doloženo

	a (spoj.)	67122-8-75
	býti	43148-8-75
	ten	37280-8-75
	v(e)	33679-8-75
	on	32496-8-75
	na	27753-8-75
	že	18092-8-75
	s(e)	14951-8-75
	z(e)	13408-8-75
10	který	11692-8-75
	míti (se)	11426-8-75
	já	11060-8-64
	k, ke, ku	11038-8-75
	do	10831-8-75
	i	10559-8-75
	ale	9406-8-73
	svůj	9121-8-74
	jako	8896-8-75
	o (předl.)	8641-8-75
20	tak	7930-8-75
	co	7907-8-75
	za	7712-8-75
	se (zájm.)	7174-8-75
	tento	6841-8-71
	moci	6763-8-74
	jen	6477-8-75
	po	6338-8-75
	aby	6282-8-75
	jak	6123-8-74
30	jenž	5956-8-73

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- HLADKÁ, Zděnka − MARTINCOVÁ, Olga. Tradice a současnost české lexikografie [online]. In: Маргарита Чернышева (ed.). *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов*. Moskva: 2008, [cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/cest/lide/hladka/CJA014_Tradice.rtf>.

- JELÍNEK, Jaroslav − BEČKA, Josef Václav − TĚŠITELOVÁ, Marie. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* [online]. Praha: SPN, 1961, 589 s. [cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/humansci/ujc/infoz/Frekvence-slov-1961/Frekvence-slov-1961.pdf>.

- KRAUS, J. Životní jubileum dr. Marie Těšitelové. *Naše řeč* [online]. Praha, 2001, roč. 84, č. 1 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7606>.

- SMOLEK, Jaromír. Slova kolem nás : Za Marií Těšitelovou. *Týden* [online]. 2011 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <http://jaromir-slomek.blog.tyden.cz/clanky/5732/za-marii-tesitelovou.html>.

- ŠMILAUER, Vladimír. Kvantitativní lingvistika a Marie Těšitelová. *Naše řeč* [online]. Praha, 1981, roč. 64, č. 4 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6270>.